

HIPÒTESIS POSTKANTIANES

Ramon ALCOBERRO*

HIPOTHESE DER NACHZEIT KANTS // Ramon ALCOBERRO

In diesem Beitrag werden verschiedene Überlegungen zur Kontinuität des von Kant beeinflussten Denkens vorgebracht und Konzepte wie „Weltbürger“ und „Gastrecht“ im Kontext der heutigen multikulturellen Gesellschaft genauer betrachtet. Der Autor fordert auf zur Synthese zwischen dem Kantismus und der ökologischen Ethik in der Formulierung von neuen kategorischen Imperativen.

POST-KANTIAN HYPOTHESES // Ramon ALCOBERRO

This article raises possible routes to continue the thought rooted in Kant, exploring the significance of concepts such as “cosmopolitan citizenship” and “the right to hospitality” in the context of today’s multicultural societies. The author claims a synthesis between Kantism and ecological ethics in the formulation of new categorical imperatives.

Introducció

Afirmar que el llegat kantià és inexhaurible constitueix una total i perfecta trivialitat conceptual. Kant, com qualsevol altre autor, potser no resulta «insuperable» però la seva obra constitueix un horitzó del temps present en el sentit en què ell mateix emprava aquest mot a la *Lògica*,¹ de tal manera que els plantejaments que ens proposen «anar més enllà de...» o «superar Kant»

*Professor a la Universitat de Girona i consultor a la Universitat Oberta de Catalunya. Web personal: www.alcoberro.info. Aquest treball s'inscriu dins el projecte de recerca: «*La verdad y las razones de la filosofía política*» (BFF2003-03755) que financia el McyT.

¹Per a Kant, la metàfora de l'horitzó és una manera de mostrar sensiblement la unitat sistemàtica dels coneixements: «L'horitzó concerneix, doncs, a l'apreciació i a la determinació del que l'home té la capacitat [*Kann*] de saber, té el dret [*darf*] de saber, i té el deure [*soll*] de saber». *Lògica*, Introd.,VI; AK IX, 40-43. Per a Kant la determinació de l'horitzó suscita la definició de les veritables regles metòdiques. En aquest sentit per a qualsevol lector filosòfic

sovint resulten d'una ingenuïtat entre patètica i commovedora. El pensament més estrictament contemporani resulta del tot incompreensible al marge de la filosofia kantiana, almenys en la mesura que la nostra època ha volgut definir-se en termes de «crítica» i que en les relacions interhumanes es pressuposa – de vegades amb certa lleugeresa – el primat de «l'autonomia moral» i la «ciutadania cosmopolita». És obvi que la famosa frase de la *Crítica de la raó pura* segons la qual: «El nostre segle és el veritable segle de la crítica a la qual tot s'ha de sotmetre» (A, prefaci i n.1; AK IV, 9) tindria força més sentit aplicada al nostre temps que al seu. Després de Kant filosofia i crítica resulten sinònims, almenys en el sentit en què el mot «crítica» pugui significar quelcom situat més enllà del dogmatisme i de l'escepticisme.

El segle XX, i molt especialment la seva segona meitat, va ser kantià fins al moll de l'os i la filosofia actual encara continua derivant-se del paradigma analític tocat pel kantisme. Només a tall d'exemple recordarem que Habermas i Rawls han desenvolupat el seu pensament ètic i polític a partir de models conceptuals kantians; però aquesta és una situació general en l'àmbit de la teoria: anant més enrera la psicologia de la *Gestalt*, o Piaget i Kohlberg, deriven en línia directa de la teoria kantiana del coneixement, tot i que els darrers models en epistemologia es vinculen més a les aportacions darwinianes, i que hom considera el kantisme, i en general les hipòtesis derivades d'una concepció transcendental del coneixement, com a massa estàtiques i incapaces d'explicar els processos de canvi cognitiu.

Però és en l'àmbit del pensament polític i de la filosofia de la història on més vives s'ha mantingut les intuïcions kantianes. La fecunditat de l'ideal cosmopolita d'arrel kantiana orienta avui la reflexió sobre els fenòmens interculturals; i fins i tot institucions com les Nacions Unides i el Tribunal Penal Internacional, malgrat que massa sovint puguin semblar en fallida, testimonien l'esperança persistent i contumaç en l'ideal de Pau Perpètua. L'exigència

aprofundir l'horitzó kantià (l'orientació en el pensament, si es vol) constitueix també un repte inevitable.

kantiana segons la qual les relacions polítiques han de basar-se alhora en principis de *llibertat* (entre els homes), *d'igualtat* (entre ciutadans) i de *dependència* (respecte a la llei) continua representant el model de legitimitat política racional més universal al nostre abast.² Situar-se en el debat sobre la vigència i la continuïtat de Kant resulta, doncs, gairebé inevitable. Ja sigui per a desenvolupar les seves potencialitats o per a mostrar les limitacions del model (com han intentat els comunitaristes i els neoutilitaristes), Kant constitueix una presència ineludible i un far per a la reflexió.

De fet, prescindir de Kant –o pretendre “superar-lo” sense assumir-lo–, constitueix el símptoma més òbvia d'indigència intel·lectual en filosofia, tot i ser una temptació molt sovintejada especialment en àmbits d'il·lustració insuficient. Explica Alain Guy, en una monografia sobre Ortega, prou reveladora de les mancances de la tradició filosòfica hispànica, que: «El cèlebre filòsof polonès Lutoslawski, que visitava, l'any 1897, els filòsofs madrilenys, per compte dels *Kant-Studien*, confessava la seva sorpresa en constatar que ni el krausista Salmerón ni l'escolàstic Ortí y Lara (els dos professors titulars de filosofia a la Universitat central) no havien llegit encara Kant en el text original i es mostraven perfectament indiferents a la seva difusió a Espanya».³ Voldríem creure que avui la situació ha canviat però de vegades, cal reconèixer-ho, no n'estem del tot segurs. Els qui vam patir el batxillerat franquista en què una trepa de neoescolàstics l'únic que ensenyaven de Kant, per surrealista que pugui semblar, era la seva «indudable refutació», guardarem inevitablement al fons del nostre cor un cert «sano escepticismo» quan sentim a parlar de la suposada superació del kantisme.

El debat amb Kant

² Aquests són els tres principis del «Primer article definitiu de la pau perpètua». El lector pot trobar la traducció catalana del text dins KANT, Immanuel: *Història i política*. Traducció i edició a cura de Salvi TURRÓ, Barcelona: Ed. 62, 2002, Col. Textos Filosòfics, pp. 194-255.

³ GUY, Alain: *Ortega y Gasset ou la raison vitale et historique*. París: Seghers, 1969, p. 5.

Discutir Kant vol dir, en primer lloc, conèixer-lo i aprofundir en el seu llegat (en el seu "horitzó"), més que no pas anar a la percaça de contradiccions en el seu sistema. La situació actual, tot i que ha millorat considerablement, en la mesura que ja enlloc no es viu en un esplèndid (?) aïllament cultural, obliga a rellegir Kant de forma creativa i a la llum d'esdeveniments històrics molt complexos. El que es demana ara a l'herència kantiana –i molt especialment a la seva ètica i a la filosofia de la història– és que ens forneixi eines per a entendre un món que està revisant en profunditat la teoria de la història heretada de les Llums i que en conseqüència ja no pot acceptar una versió unilateral («instrumental», si es vol) del progrés que bandeja el desenvolupament moral. De la *Shoà* –origen de l'animadversió a l'ètica kantiana que patien en grau agut Sartre o Jankélévitch i amb matisos bona part de l'Escola de Frankfurt– a la postmodernitat –que ha donat origen a la relectura de la teoria kantiana de la història en *L'Enthousiasme* de Lyotard– tota una sèrie de factors culturals incideixen sobre una lectura contemporània de l'herència kantiana.⁴ Com és obvi, la crítica de Marx, Nietzsche i Freud al kantisme resta lluny d'haver estat exhaurida i resulta fascinant contraposar la teoria de l'imperatiu categòric a les intuïcions freudianes sobre l'origen de la moralitat i del sentiment de culpa tal com es deriven de *Totem i tabú*, o als descobriments de les neurociències.⁵ Al llarg del segle XX s'ha convertit gairebé en tòpic cultural la sentència nietzschiana segons la qual «l'imperatiu categòric put a crueltat»⁶, però és difícil pensar les novetats que aporta l'època de la tecnociència sense una exigència justícia universal i imparcialitat sigui en la versió utilitarista o en la reformulació del kantisme.

⁴ LYOTARD, Jean-François: *El entusiasmo. Crítica kantiana de la història*. Barcelona: Gedisa, 2ª ed. 1994.

⁵ Un text remarcable en la mesura que permet observar els aspectes no racionals de la conducta humana i posar-los en contraposició a la teoria kantiana és el de WALTON, Stuart: *Humanidad. Una historia de las emociones*. Madrid: Taurus, 2005.

⁶ NIETZSCHE, Friedrich: *La genealogia de la moral*, II,5. Nietzsche obrí la porta a una afirmació que després de la 1ª Guerra mundial esdevingué un tòpic cultural: la idea que conceptes com "culpa", "consciència", "deure" o "santedat del deure" no poden amagar que *han estat amarats*

No ens seria gaire difícil argumentar que tant la potència de les intuïcions com les insuficiències del pensament kantianà poden ser posades a prova avui d'una manera prou més creativa que mai. Els qui, per la raó que sigui, participem en molt petita escala –o de vegades gens en absolut– del mode kantianà d'argumentació ens veiem obligats a contrastar el nostre model filosòfic amb les propostes del kantisme, no tant per a «superar-lo», tasca impossible en la mesura que mai no s'ha "superat" cap filosofia, sinó per a ampliar-lo i fer-lo legible o consistent en un període històric de tecnociència i de multiculturalitat. No hi ha «polèmica» amb el kantisme, a no ser en el sentit en què ell mateix emprava el mot, a propòsit de la raó pura, per a designar la defensa d'una proposició contra les posicions dogmàtiques (AK III,484). El que proposo en aquest text és, senzillament, explorar algunes vies de desenvolupament del kantisme, especialment en relació a un camp en què el debat no s'ha aturat mai: el de les seves profundes intuïcions morals.

Els debats pendents

El debat sobre Kant –i específicament sobre el valor de les ètiques de caire deontològic– té una història molt llarga: prové de Schiller i Hegel, passa per Schopenhauer i Nietzsche, es desenvolupa en Scheler i Bergson, troba ressò en Péguy i arriba fins a avui mateix. Al cap i a la fi quan els comunitaristes contemporanis retreuen a Habermas el caire abstracte i desencarnat de la seva ètica fan poc més que recollir el que ja havia notat el romanticisme alemany: el caire formalista de la *Moralität* per oposició a la vida ètica concreta de la *Sittlichkeit*, en què l'individu assumeix drets i deures des de la seva participació en la societat civil i en l'Estat. El conegut tret schillerià segons el qual la raó kantiana és pura perquè no té mans –és a dir perquè s'estructura des del punt de vista formal i això la converteix impotent des del punt de vista polític– ha tingut una llarga continuïtat. En qualsevol cas, i més enllà de

de sang des de les seves arrels i durant molt temps. Del text hi ha trad. catalana en la col. Textos Filosòfics, a cura de Joan Leita i edició de Josep M^a Calsamiglia, Barcelona: Laia, 1981.

qualsevol reduccionisme, no estaria de més recordar que Kant és un pensador anterior a l'era de la tècnica –i encara més llunyà a la nostra època postindustrial. Però si el llegat kantià ha pogut il·luminar la posteritat amb tanta força és perquè ha respost interrogants que deriven del nucli mateix de la modernitat: la relació conflictiva entre l'autonomia del subjecte, el pes de la societat de masses i les exigències del sistema tècnic en que habitem.

Curiosament, l'obra de Kant fa encara un ús molt dubitatiu del mot «tècnica»,⁷ atrapat entre la idea de la unitat arquitectònica del sistema, la de l'imperatiu tècnic en l'àmbit de la moralitat (per oposició a l'imperatiu pragmàtic i al moral). Per a Kant, fill en això del seu segle, «tècnic» significa teòric i, per tant, s'oposa a «pràctic», mentre que per als contemporanis és en el sistema tècnic –i per tant en les consideracions sobre l'eficàcia que ell tan bescantà– on es realitza la identitat humana (més o menys migrada i massificada o anònima).

Assumir que els humans tenen valor i no pas preu, treballar políticament des de la consciència que l'home és una finalitat en si mateix –i mai no una eina, o un producte– permet, però, posar un primer filtre (en la tradició ahir de la lectura socialdemòcrata i avui del republicanisme cívic) a l'imperatiu tècnic de l'època postindustrial en què vivim. És la República [*Gemeines Wesen / Republik*], en la mesura que es constitueix com a forma jurídica que empara i potencia el debat i l'autonomia moral, la institució que porta en ella la possibilitat que la tècnica tingui una lectura política i no esdevingui despòtica i autocèntrica. Les paraules de Kant a *Sobre el lloc comú: potser això és correcte en la teoria però no en la pràctica* (1793) continuen servint com a marc des del qual pensar el paper del dret en la nostra societat postindustrial, la mesura que ens recorden la doble composició de l'ideal republicà alhora

⁷ Segons Jean FERRARI, en un interessant article: «Kant et la technique», dins CHABOT, Pierre i HOTTOIS, Gilbert (ed.): *La philosophie et la technique*. París: Vrin, 2003, p. 84, el substantiu «die Technik» apareix una vintena de vegades en Kant i una quarantena l'adjectiu «technische». En total el camp semàntic del mot surt gairebé 70 vegades en l'obra de Kant.

jurídic i cívic: «Cal que hi hagi en tota República una *obediència* al mecanisme de la constitució política, segons lleis de constricció, però alhora un *esperit de llibertat* en la mesura que cadascú exigeix, en allò que pertoca al dret universal dels homes, ser convençut per la raó que aquest constricció és conforme al dret per tal de no trobar-se en contradicció amb si mateix» (II, Corolari; AK VIII, 305). Aplicat al nostre context això podria traduir-se en l'exigència que mai no sigui el criteri d'eficàcia del sistema tècnic qui digui l'última paraula en les decisions que afecten als humans. És una «societat èticament civil» la que haurà de fer possible assolir una «societat jurídicament civil» (*Religió dins els límits de la mera raó*, 3P; AK VI, 94-95) i és mèrit de Kant no haver contraposat –com simplificadorament van fer massa hegelians– la societat civil a l'Estat, com si es tractés d'instàncies mútuament contradictòries. Hi ha en el kantisme un potencial polític important en la mesura que ens immunitza contra una tendència, implícita en la tradició de l'idealisme hegelian, al despotisme i a la justificació del poder com a acte de força. Si alguna cosa és aliena al pensament kantian, aquesta és, sens dubte, la idolatria, sigui en l'àmbit que sigui.⁸ Si per a Kant i els seus amics la Revolució francesa fou: «... el primer triomf pràctic de la filosofia ... i una font de consolació per a tots els homes d'arreu del món que continuen gemegant sota el pes dels antics mals»,⁹ és obvi que avui necessitem un impuls moral en termes d'imperatiu per a pensar la tècnica i fer-ne un ús creador.

⁸ Per a Kant, idolatria és «una il·lusió supersticiosa de poder fer-se agradable a l'Ésser suprem per mitjans diferents als de la convicció moral» (*Rel.* 4P, 2S, § 3; AK VI, 184). Sembla obvi que una adquisició de la filosofia política posterior a Kant és la crítica a la idolatria, en la forma que sigui. Si un Carl Schmitt, per exemple, propugnà al llarg de tota la seva obra repensar el Leviathan contra Spinoza («el primer jueu liberal») i contra Kant és precisament perquè tota teoria totalitària sap prou bé que després de ser sotmesa a l'argumentació originada en aquests dos clàssics qualsevol construcció d'una suposada *teologia política* resta una ingenuïtat conceptual o aboca a una pura demència genocida.

⁹La frase correspon a una carta de Friedrich Gentz (que havia estudiat amb Kant en 1783), datada al desembre de 1790 i està recollida en l'imprescindible obra de Manfred KUEHN: *Kant: una biografia*, Madrid: Acento, 2004, p.475. [Edició original: Cambridge U.P., 2001].

Un imperatiu per a l'època de la tècnica no hauria de fer referència tan sols a l'àmbit individual de la consciència i no podria limitar-se a incidir exclusivament, d'una manera poc o molt rousseauniana, a regir sobre l'àmbit dels sentiments morals. Hans Jonas ha argumentat molt seriosament que si la magnitud dels riscos ecològics i ambientals que ha d'afrontar l'home és de caràcter còsmic, la resposta no pot donar-se simplement en l'àmbit de la consciència individual. Un imperatiu moral que reculli la responsabilitat humana en la degradació del medi i en la pèrdua de biodiversitat necessàriament haurà de ser col·lectiu, incidint a la manera del «Primer article definitiu» de *La pau perpètua* en la mútua i universal dependència de tota la humanitat respecte a la llei més enllà de voluntarismes morals.

Potser més que les consideracions polítiques, al cap i a la fi de poca volada, és avui l'imperatiu de salvaguardar el medi i la necessitat de portar a la pràctica a través de fets concrets la nostra responsabilitat ecològica el que ens obliga a revisar –per tal d'aprofundir-les– les condicions de la ciutadania cosmopolita. Hi ha un text de *l'Antropologia* que mereixeria una relectura en termes d'ètica ecològica i que no em resisteixo a reproduir aquí. Per a Kant, l'espècie humana consisteix en una munió d'individus que «no poden *prescindir* de la coexistència pacífica i que, tanmateix, no poden *evitar* obstaculitzar-se constantment els uns als altres; que, a més, es veuen obligats per la natura, degut al fet d'un constricció recíproc, a formar, a partir de lleis procedents d'ells mateixos una societat cosmopolítica (cosmopolitisme) ... no com a principi constitutiu ... ans com a principi regulador; que ordena perseguir-la sense descans en tant que destí del gènere humà i suposant no sense raó una tendència natural orientada cap a tal fi» (2P, E, Trets descriptius...; AK VII, 331).

Avui, efectivament la consideració ecològica de les relacions humanes no és encara "constitutiva" però la veiem aparèixer com a reguladora de l'activitat moral en tant que consideració (¿imparcial?) dels interessos de tots els éssers que constitueixen la biosfera. Reflexionar sobre la disposició natural dels

humans a voler ser socials sense poder acabar de ser-ho ens hauria de permetre, en una perspectiva ecològica, copsar la complexitat del canvi tecnològic defugint alhora la ingenuïtat i la prèdica inútil, poc o molt xarbotant. Davant els reptes ambientals necessitem, kantianament, posar l'accent en la primacia del debat i en la necessitat de gestionar institucions polítiques republicanes i cosmopolites, nascudes i avalades en societat civil però capaces de dirimir amb tota la força jurídica en conflictes de valors, que troben el seu origen en l'ús unilateral de la tecnologia.

El problema metodològic dels imperatius categòrics, sigui quina sigui la seva formulació, resta sempre el mateix i l'ha remarcat sovint la tradició utilitarista i liberal: sembla difícil trobar en éssers tan diversos com els humans els a priori que puguin ser assumits unànimement per la humanitat com a col·lectiu; però el kantisme futur necessitarà trobar el moviment ecològic per a desenvolupar la seva potencialitat en la mesura que, més enllà de barreres culturals, la supervivència de l'espècie en un entorn cada cop més degradat constitueix allò que avui el que Kant hauria anomenat «interès de la raó» [*Interesse der Vernunft*]. Avui, i en la contradicció entre progrés tecnològic i supervivència del medi, la pregunta kantiana «Què hem de fer?» ha de reformular-se de la següent manera: «Què cal fer per a la supervivència del planeta?». Sens dubte consideracions de caire utilitarista i kantiana troben aquí un àmbit comú de reflexió. Fins i tot un «poble de diables» i precisament per les conseqüències demoníiques d'una desfeta ambiental necessita pensar els imperatius ecològics per tal de fer possible la seva supervivència. O com va anticipar Kant: la natura *vol* de forma irresistible que el darrer mot sigui el del dret.¹⁰

Kant no era mai ingenu i sabia perfectament que la societat cosmopolita –i avui ecològica– no era cap principi constitutiu de caire empíric, sinó que

¹⁰ Vegi's la segona secció, 1^o suplement, de *La pau perpètua* (AK VIII pp.365-367). Hi ha edició catalana: KANT, Immanuel: *Història i política*. Traducció i edició a cura de Salvi Turró, Barcelona: Ed. 62, 2002, Col. Textos Filosòfics, pp.225-226.

constitueix un «principi regulador» en les relacions humanes, val a dir, una exigència moral que cal perseguir sense defalliment (*Antropologia*, 2P, E, Trets descriptius...; AK VII, 331). Però no només l'exigència ecològica defineix el present. En el «Tercer article definitiu per a la pau perpètua» apareix un altre tema d'absoluta urgència ara mateix, que es pot il·luminar profundament des de la tradició kantiana: el de la necessària «hospitalitat universal» que en els mateixos mots de Kant es defineix com: «el dret d'un estranger a no ser tractat hostilment en arribar al territori d'un altre». És obvi que no cal confondre el dret de ciutadania amb el d'hospitalitat, però convindria no oblidar, interessadament, que per a Kant l'hospitalitat és un dret i no una pura concessió graciable sotmesa als atzars i als imponderables del càlcul polític. Vist que el canvi climàtic comportarà inevitablement migracions en massa del Sud cap al Nord, convindria rellegir amb certa calma uns mots quasi profètics de Kant: «Si ara es considera la conducta inhospitalària dels Estats civilitzats (principalment els comerciants) del nostre continent fa esglaiar la injustícia que mostren en *visitar* països estrangers (que per a ells és el mateix que conquerir-los)». ¹¹ La doble explotació (allí i aquí) dels humans que per alguna consideració més o menys injustificada prenem per exòtics i "altres" a nosaltres mateixos hauria de ser reconsiderada en profunditat a la llum d'una concepció kantiana del dret i del sentiment d'humanitat [*Menschlichkeit*] que ens obliga a una benevolència mútua i a un respecte recíproc tan llunyà a la ingenuïtat com al paternalisme. ¹²

Decisió d'avançar en el camí envers una veritable pau perpètua, reconsideració ecològica del sentit dels imperatius categòrics i reflexió en profunditat sobre el significat actual del principi d'hospitalitat universal són tres perspectives obertes a una reflexió kantiana per a fer més digne l'endemà dels humans. Qui sap, però, si sabrem capturar-nos a l'alçada que ens demana el repte...

¹¹ *Op. cit.*, p. 216 de la trad. catalana.

¹² Una anàlisi en profunditat del tema de l'Altre que no puc deixar de recomanar es troba en el text col·lectiu del LICEU JOAN MARAGALL, *Pensar l'Alteritat*. Barcelona: La Busca, 2005. El llibre recull els articles presentats i debatuts en un seminari sobre l'Alteritat celebrat a l'Ateneu Barcelonès al llarg del curs 2003-2004.

PUBLICAT A: Lluís ALEGRET (ed): "Al Voltant de Kant". Barcelona: La Busca edicions, 2006; pp. 203-217. El llibre inclou les col·laboracions de Ramon Alcoberro, José-Manuel Bermudo, Norbert Bilbeny, Raúl Gabás, Pere Lluís Font, Gonçal Mayos, Arnau Puig i Salvi Turró.